
*На допомогу студентам, аспірантам,
викладачам та науковцям у царині права,
а також суддям, адвокатам, прокурорам
та працівникам публічної служби*

**ЛЕКЦІЯ
ДОКТОРА ЮРИДИЧНИХ НАУК
СЕРГІЯ ГОЛОВАТОГО:
«РОЗУМІТИ ЛЮДСЬКІ ПРАВА
ЗА ЗАХІДНОЮ ПРАВНИЧОЮ ТРАДИЦІЄЮ»***

С. ГОЛОВАТИЙ
*доктор юридичних наук,
член-кореспондент НАПрН України,
член Європейської Комісії
«За демократію — через право»
(Венеційська Комісія),
член Міжнародної асоціації
конституційного права (IACL-AIDC)*

<...> книжка [Головатий Сергій. Про людські права. Лекції. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. — і–xxiv, 760 с.] написана передовсім для студентів, котрі вивчають право, щоб розуміти інститут *людських прав* загалом: і як частину міжнародного права, і як складову національного українського права. Не виключено, що вона стане в пригоді також і викладачам різних правознавчих дисциплін, а щонайперше тієї, яка є основою основ — конституційного права. Є сподівання, що вона знадобиться ще й тим, хто працює в ділянці правничої професії — суддям, адвокатам, обвинувачам. Бо захист людських прав та дієвість його механізмів величезною мірою залежать від якості правничої професії.

Ось чому критичною є потреба спрямувати зусилля на стратегічно важливих напрямках не просто удосконалення, а докорінної перебудови всієї системи юридичної освіти та запровадження нової якості підготовки тих, хто заступає на посади професійної діяльності в правничій сфері. А це стосується як кожного студента правничих шкіл (передовсім університетів), так і кожного, хто там викладає, а щонайбільше — майбутнього фахівця: судді, адвоката, публічного обвинувача.

Наявна донині в Україні система правничої освіти була запроваджена ще за радянських часів як відповідь на запит тодішнього політичного режиму — тоталітарного. Підготовка правників провадилась здебільшого на задоволення потреб репресивної системи. І хоча минуло вже майже чверть століття відтоді, як Україна обрала шлях демократії та дещо згодом приєдналась до основоположних європейських документів, котрі

* Із Передмови в кн.: Головатий Сергій. Про людські права. Лекції. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. — і–xxiv, 760 с.

становлять фундамент і параметри європейського юридичного простору, заснованого на європейських цінностях, сучасний стан правничої освіти в нашій країні й досі не узгоджено з європейськими моделями. Період незалежності нашої держави не позначився істотними змінами в цій справі: впродовж двох останніх десятиріч більшість навчальних дисциплін, що їх викладають в українських юридичних школах, не було переглянуто. У результаті — студенти-правники, здобуваючи освіту в рамках застарілої навчальної системи, виявляються не пристосованими до нових реалій, що виникають відповідно до обраної Україною стратегії на утвердження в державі та суспільстві правдивої демократії за європейським взірцем. Наявний же в Україні юридичний навчальний матеріал загалом мало відповідає самій меті правничої професії, чим є власне *захист людських прав*.

При викладанні навчальних курсів в українських правничих школах натеper іще бракує нової методології та відповідних їй підходів. Наявні навчальні курси здебільшого було вироблено на основі *позитивістської* теорії права, яка свій погляд концентрує виключно на поданні та вивченні *законодавства*. Такий стан різко контрастує з підходами до правничої освіти в сучасних країнах Європи, де на основі теорії *природного права* студенти здобувають знання передовсім стосовно *доктрин, принципів, інститутів, механізмів та процедур*, що стоять на сторожі людських прав.

Ключ до розуміння людських прав — це їхня філософська основа, це ідеї, теорії та доктрини, які еволюціонували в юридичні принципи, а також судова практика, і насамперед та, що її напрацював Європейський Суд у Страсбурзі. Через це в книжці дуже мало місця відведено характерному досі для вітчизняного підходу переповіданню норм позитивного права, узятих чи то з міжнародного, чи з національного права, зокрема з українського законодавства. Натомість здійснено спробу відійти від такого традиційно позитивістського підходу. Отже, наголос зроблено на методології, а не матеріальному праві. Юристи повинні знати, як самим вести пошук тих приписів права, що є необхідними. А знайшовши їх, вони повинні знати, як застосовувати їх на практиці.

Та навіть за наявності ключа до розуміння філософської основи людських прав і вже сформованої на ній юридичної матерії в цій ділянці доволі серйозною перешкодою — як для українського студента-правника, так і для вітчизняного викладача чи вченого — є невідповідна українська правнича мова, що увійшла в нашу практику не прямо (через внутрішнє джерело походження), а опосередковано, зі сторони (шляхом бездумного калькування та запозичення), усталившись із російських текстів радянської доби.

Тому, аналізуючи відповідні приписи міжнародного права, я використовую їхні україномовні відповідники у власному перекладі з англійської, нехтуючи навіть тими україномовними текстами, що мають статус офіційного перекладу. Причин на те декілька.

По-перше, англійська мова є однією з офіційних мов міжнародних організацій (ООН, Ради Європи, Європейського Союзу тощо), їхніх органів та установ. Вона так само є однією з мов (друга — французька), якими укладають офіційні тексти рішень Європейського Суду в Страсбурзі, котрий формує загальноєвропейський нормативний стандарт у ділянці людських прав.

По-друге, за сучасних умов український юрист (де б він не перебував у майбутньому, застосовуючи знання своєї професії, — на офіційних посадах юридичної або політичної систем чи ведучи юридичну практику приватно) не лише неодмінно мусить мати достатній рівень знань у сфері права відповідно до усталеного в Європі його розуміння, а й бути готовим працювати безпосередньо з документами, що їх укладають у європейських структурах, бодай однією з офіційних мов. Так, зокрема, будь-який ретельний аналіз Європейської Конвенції з людських прав обов'язково має здійснюватись із застосуванням однієї з офіційних мов Страсбурзького Суду.

По-третє, наявні україномовні тексти документів міжнародного права (із статусом «офіційного перекладу», що надало їм Міністерство закордонних справ України) є не зовсім придатними для суто юридичного вжитку. Щоправда, їх можна читати — але не більше того, — аби отримати переважно інформацію про предмет документа.

Той факт, що більшість із найважливіших документів у ділянці людських прав, якими студент-правник неодмінно має оволодіти (а це передовсім і Статут ООН 1945 р., і Всесвітня Декларація людських прав 1948 р., і два Міжнародні Пакти 1966 р.,

і Статут Ради Європи 1949 р., і навіть — до недавнього минулого — Європейська Конвенція з людських прав 1950 р.), в українській офіційній вжиток відповідно до історично обумовлених обставин увійшли шляхом їх перекладу ще за часів СРСР російською мовою.

Для мене очевидним стало те, що тоді було зроблено подвійний переклад: спочатку — з англійської (чи французької) російською, а відтак — із російської українською. Унаслідок цього перекладені на українську мову тексти втратили філософсько-юридичну сутність стосовно великої низки ключових формул і понять, котрі були закладені в автентичних текстах. Звідси — ці тексти є малопридатними для юридичного застосування. Питання: що ж, власне, стояло за такою якістю перекладу — ідеологічні, політичні чи суто фахово-лінгвістичні причини — тема окремої розмови. Утім, найважливіше — в наявних офіційних перекладах українською ключові юридичні поняття, категорії та формули виявились спотвореними. А це насправду — вихолощення їх посутнього змісту, що унеможливило осягнення первісно закладених у цих міжнародних документах тих ідей, які в подальшому перетворились на матеріальне наповнення юридичним змістом відповідних понять, категорій та формул.

Наведу бодай кілька важливих прикладів — стосовно п'яти принципових понять у цій ділянці:

- щодо поняття “*human rights*”;
- щодо офіційної назви Декларації ООН 1948 р. як “*universal*”;
- щодо поняття “*bill of rights*”;
- щодо понять “*fundamental rights*” або “*fundamental freedoms*”;
- щодо поняття “*the rule of law*”.

Щонайперше, не можна не помітити, що в назві книжки замість усталеного в українській правничій мові та в загальному вжитку поняття «права людини» я цілеспрямовано застосував ще незвичне для загалу словосполучення *людські права*.

Щодо заміни вислову «права людини» на людські права

Така заміна не є проявом смаку. Вона має принциповий характер.

Як відомо, поняття «права людини» в нас усталилось як таке, що міститься в тексті офіційного перекладу українською ООНівського документа (Декларації 1948 р.), де англословним оригіналом є “*human rights*”, а франкомовним — “*les droits de l’homme*”.

Немає жодного сумніву, що до офіційного перекладу україномовної версії документа терміносполучення *права людини* увійшло як калька з російського *права человека*, бо за часів СРСР єдиною офіційною мовою в усій союзній державі була російська. Українська ж мова (попри те, що Українська РСР була однією із засновниць ООН) не мала жодного юридичного статусу, а отже, її застосування в офіційному вжитку було зведено майже до калькування російськомовних текстів міжнародного чи внутрішньосоюзного характеру, писаних у Москві.

Утім, досі поза увагою лишається та немаловажна обставина, що укладачі ООНівського документа якраз 1948 року самі відмовились від запровадженого ще з другої половини XVIII століття англословного вислову “*the rights of man*”, послівним (дзеркальним) перекладом якого — що українською, що російською, що французькою мовами — є відповідно: *права людини* / *права человека* / *les droits de l’homme*. Сам же термін “*the rights of man*” є похідним. Він увійшов в англійську мову шляхом тогочасного послівно дзеркального перекладу з французької вислову “*les droits de l’homme*”, що його вперше було офіційно зафіксовано у Французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р. (*Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen, 1789*). Уже роком пізніше Французької революції (наслідковим документом якої, власне, й стала Французька Декларація) англійський письменник, філософ і публіцист Томас Пейн (*Thomas Paine*), ключова фігура Французької та Американської революцій XVIII століття, публікує свій знаменитий трактат “*The Rights of Man*” (1790), назва якого є послівним відтворенням французького терміна *les droits de l’homme*. Так в англословному світі тривало, аж допоки не сталася радикальна зміна 1948 року, коли ухвалили ООНівську Декларацію *людських прав*. Утім, тоді цієї зміни не сталося в російськомовному (відповідно — і в україномов-

ному) вжитку. Тому й понині в цих середовищах *права человека / права людини* зберігається як послівний відповідник французького *les droits de l'homme*.

Постає питання: а чи є виправданим подальше застосування в українській правничій мові вислову *права людини* як покомпонентного (послівно дзеркального) відтворення французького вислову *les droits de l'homme*, тоді як англомовний світ перейшов на інший його відповідник — *human rights*?

Хтось неодмінно закине: а яка, мовляв, різниця? Та не матиме рації. Бо ж різниця разюча!

Французький вислів *les droits de l'homme* має синонімічний аналог *les droits humains*, що відрізняється граматичною структурою: роль означення в ньому виконує прикметник *humain* («людський»). На перший погляд, ці два вислови здаються тотожними за семантикою, однак уважніший розгляд дає змогу побачити їх суттєві змістові відмінності. У кожному з них опорною граматичною одиницею є іменник *les droits* («права»). Прикметник *humains*, що виконує роль означення, забезпечує вищий ступінь змістової цілісності вислову, ніж використання в ролі означення прийменниково-іменникової конструкції *de l'homme*. Граматична форма *de l'homme*, що є аналогом українського родового відмінка — (*права*) *людини*, придатна для використання в ролі моделі для тиражування структурно подібних висловів, наприклад, *les droits des nègres*, *les droits des enfants*, *les droits des animaux* (права чорношкірих, права дітей, права тварин і т. ін.). Наявність такої граматичної моделі створює уявлення про означення як про свого роду змінний компонент при граматично опорному елементі *les droits* («права»). З погляду відображення сутності явища людських прав така синтаксична модель породжує хибні презумпції, що начебто людські права є одним із різновидів прав у ланцюжку: *права* чорношкірих, дітей, тварин і т. ін. Іще недолугіше на цьому тлі постає щочастіша вже практика останніх днів, коли журналісти, політики, а то й навіть правники застосовують юридично непридатну конструкцію «права людей». На противагу цьому вислів *les droits humains* є істотно адекватнішим, позаяк епіцентром змісту в ньому виступає прикметник *humains* (у значенні *les droits inhérents à la personne humaine* — властиві людині права).

Ще виразніше пріоритетність змістового компонента «людський» підкреслює англійська синтаксична модель *human rights*, у складі якої прикметник *human* згідно з англійською граматикою розташований перед означуваним іменником і на нього падає логічний наголос.

Новочасне англомовне *human rights* має багатовікову історію. Його витoki — у латиномовному *ius naturale*, котре за своїм сучасним розумінням того, чим наділена особа, вперше з'явилося ще в Середні віки. Саме тоді вважалося, що Бог вмістив у нас природні схильності до добра, нахили, що спричиняють правила, які скеровують до дії. Ці правила становили суть *законів природи*, з яких виводяться *природні права*. Від теологічного змісту ідеї природних прав відмовились у XVII і XVIII століттях, коли мислителі перейшли на визнання того, що *людські права* є приступними лише завдяки людському розумові, без віри в Бога. У XVIII столітті така ідея перемістилась із книжок на барикади (під час Американської та Французької революцій), і французи ознаменували секуляризацію цієї ідеї шляхом заміни *природних прав* на *les droits de l'homme*. У своєму секуляризованому вигляді ця ідея з кінця XVIII століття переважно сприймалась як така, що базується на законах природи, але тоді розуміння законів природи було звужено лише до сприйняття їх як морального принципу поза позитивним правом. І лише по Другій Світовій війні та передовсім зі створенням ООН у відповідному офіційному документі, яким стала Декларація 1948 р., здобуває втілення ідея кінця доби Просвітництва, суть якої відтоді лишається незмінною досі: йдеться, власне, про *права, що їх кожен із нас має лише завдяки тому, що кожен із нас є людською істотою (людиною)*¹.

Але, попри незмінність самої ідеї в документі, він формально не дає відповіді на запитання: чим пояснюється заміна англомовного “the rights of man” на “human rights” і що, власне, в цьому останньому означає “human”?

Дехто схильний вважати, що оскільки англійське “man” одночасно означає і «людина», і «особа чоловічої статі», а відповідний ООНівський Комітет, який опрацьовував

¹James Griffi n. On Human Rights. — Oxford : Oxford University Press, 2008 (Repr. 2013). — P. 10–13.

проект Декларації, очолювала дружина тодішнього президента США — Елеонора Рузвельт, то це буцімто і спричинило таку заміну на основі сексизму (про це докладно йтиметься в одній із лекцій книжки). Не відкидаючи геть таких міркувань, слід бачити те, що в такій заміні криється принципово інша, ніж заснована на сексизмі, причина. За своїм значенням англійське *human* — це *людський; властивий людині*. Намір укладачів ООНівського документа 1948 року замінити англійське “the rights of man” на “*human rights*” мав явне бажання зробити наголос саме на *трансцендентному характерові* проголошених Декларацією прав. І в цьому зв’язку дуже важливо, що англійське *human* — це саме те, що й українською *людський* у значенні: 1. Прикм. до люди // Належний людям // Власт., притаманний людині (**Людська істота** — людина; **Рід людський** — людство)¹.

Через це, на моє переконання, навряд чи знайдеться інший повноцінний український відповідник англійському *human rights*, ніж *людські права*. Попри те, що, як і поняття «права людини», вислів «людські права» є двослівним, він виступає самостійною семантичною одиницею, не є складеним поняттям, а є нерозкладним і таким, що робить наголос на *людськості* прав, а не на тому, хто є носієм прав. На відміну від цього, усталений вислів «права людини» є складеним поняттям, що містить два елементи («права» + «людина», де друге слово стоїть у родовому відмінку). У цій якості він *volens nolens* спрямовує думання (вказує) на *адресата* прав, а не на їхню *природу* (характер їх походження). Така складена (розкладна) конструкція стосовно суб’єктивних прав є набагато доступнішою для їх надто спрощеного розуміння. За такої конструкції не потрібно додаткових зусиль мозку, щоб, глянувши на формулу «права людини», відразу ж зробити висновок про те, що йдеться про *права*, які *надано людині*, а не комусь (чому) іншому, приміром тварині, птахові, дереву, каменю тощо. Здавалось би — логічно. Але можна тоді поставити питання так: а чи має *права* тварина, птах, дерево, камінь? Хтось казати-ме: а чому б і ні? І певною мірою матиме рацію.

Взяти б до прикладу найновіші тенденції в одній із національних юридичних практик, коли товариство *Nonhuman Rights Project* (США), починаючи ще з 2013 р., намагається визволити з утримання в науково-дослідницькому центрі Університету в Стоун-Брук (штат Нью-Йорк) пару шимпанзе — Геркулеса і Лео. Активісти товариства захисту прав тварин свою позицію вибудовують на тому, що і на тварин поширюється право *habeas corpus* (яким встановлено презумпцію незаконності затримання). Вони стверджують: «У нас є наукові докази, котрі дозволяють показати судові, що слони, великі мавпи, кити і дельфіни — самостійні істоти, які заслуговують на свободу. Рішення судді посилять наші аргументи на користь того, що нелюдські істоти не можуть бути чиею власністю»².

За таких новітніх тенденцій українське словосполучення «права людини» дозволяє припускати наявність прав і в нелюдських істот та застосовувати формулу «права тварин». За пропонованого мною підходу — застосування формули «*людські права*» як самостійної семантичної одиниці, коли її двослівна формула виключає розкладний характер — можливість виникнення поняття «тваринячі права» наближається до нуля.

В аспекті порушеної проблеми є не менш вагомі докази юридичного характеру на користь застосування словосполучення *людські права* замість «права людини». Останнє якщо не обов’язково скеровує (чи скеровуватиме) до позитивістського сприйняття *прав*, то принаймні завжди спокушатиме до такого. Цього не уникнути. Кажучи «права людини», завжди є (і буде) спокуса знайти *того*, хто їх *дав*. Сам же факт їх *надання* неминуче пов’язуватиметься з людською діяльністю, внаслідок чого з’являються акти позитивного права, в яких відбувається їх офіційний виклад, — національні (конституції, закони тощо) чи міжнародні (конвенції, договори, декларації тощо). І це правильно. Але в такий спосіб стають відомими людям не лише «права людини» як загальна категорія, а й окремі спеціальні категорії прав — права *дитини*, права *жінок*, права *гірників*, права *пацієнтів*, права *споживачів* тощо. І на правду, всі такі категорії виникають лише на підставі актів позитивного права, що є продуктом людської діяльності. Тоді як

¹ Словник української мови (Академічний тлумачний словник, 1970–1980): в 11 т. — Т. 4. — 1973. — С. 570.

² Джерело: <http://gektimes.ru/post/249322/>

людські права не є такими: вони є *внутрішньою властивістю самої людини*, що вказує на *трансцендентний характер прав*, офіційно проголошених в актах позитивного права. І через це перетворення формули «права людини» на *людські права* є не тільки можливим, а й неодмінним (що має своє цілковите виправдання), тоді як перетворення (за аналогією) формул «права дитини», «права жінок», «права гірників», «права пацієнтів», «права споживачів» тощо на «дитячі права», «жіночі права», «пацієнтські права» чи «споживачські права» буде недолугим і прямуватиме до абсурду.

Уже після того, як у цьому питанні на основі власних міркувань я дійшов наведених вище висновків та до відповідної пропозиції (замість усталеного поняття «права людини» надалі застосовувати вислів *людські права*), мені поталанило натрапити в одному з наукових джерел на міркування доволі авторитетного в міжнародних колах науковця-конституціоналіста, які істотною мірою підтверджують небезпідставність моєї позиції. У своїй праці Віктор Осятинський (*Wiktor Osiatyński*), професор Центральноєвропейського університету (м. Будапешт), подає доволі розлогий аналіз «історії людських прав», де вже на самому початку наголошує на чіткій відмінності між двома ідеями: з одного боку — ідеєю «особистих прав» (*individual rights*), що виникла ще в Середньовіччі та утвердилась у XVIII столітті, а з другого — ідеєю «людських прав» (*human rights*), що по суті є поняттям аж XX століття. Автор веде мову про те, що притаманна кожній із цих ідей тяглість та їх відмінність поміж собою не втратили свого значення й понині, «впливаючи на самé розуміння природи, значення та методів практичного впровадження людських прав»¹.

Утім, суть різниці між поняттям «права людини» (*the rights of man*) як того, що виникло в рамках відповідної концепції в добу Просвітництва, та поняттям «людські права» (*human rights*) як того, що вперше здобуло своє унормування в міжнародних юридичних документах по Другій Світовій війні, досить докладно буде розкрито в одній із пропонованих лекцій.

Щодо офіційної назви Декларації ООН 1948 р.

Ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. *Декларація людських прав* у своїй офіційній назві містить ознаку, зміст якої англійською і французькою мовами подано за допомогою слів *universal* (англ.) та *universelle* (фр.). Тепер же погляньмо, як ця ознака відповідно російською та українською мовами в текстах, що їх слід сприймати як офіційні — так, як їх обидва представлено на офіційному сайті Верховної Ради України². Російською мовою відповідником виступає слово *всеобщая*, а українською — *загальна*. За сучасним тлумачним словником російської мови³ термін *всеобщий* має два значення: 1. *Относящийся ко всем, охватывающий всех*; 2. *Общий у всех, одинаковый для всех*. А українське *загальний* за тлумачним словником української мови⁴ має такі значення: 1. *Який стосується, торкається всіх, усього, поширюється на всіх, на все в цілому. // Який охоплює все, всіх*. 2. *Призначений для спільного користування кількома, багатьма*. 3. *В якому беруть участь усі присутні. // Який виявляється всіма, який виходить від усіх*. 4. *У повному обсязі, у певній кількості, в цілому; весь*. 5. *Який містить лише головне, суттєве, без подробиць; основний. // Який стосується основ чого-небудь, охоплює всі основні сторони чогось. // Те, що становить суть, основу чого-небудь*. 6. *Який не має спеціального, фахового ухилу, спеціального призначення*. 7. *Позбавлений конкретності, схематичний, абстрактний*.

Якщо порівняти російський і український відповідники, застосовані щодо англійського чи французького термінів офіційної назви Декларації, то стає очевидним, що обидва значення російського терміна в контексті сутності чи характеру документа збігаються лише з 1-м значенням українського терміна. За своїми 2-м, 3-м, 4-м, 6-м і 7-м

¹ <...> Див.: Wiktor Osiatyński. *Human Rights and Their Limits*. — Cambridge [e. a.]: Cambridge University Press, 2009. — P. 2–7.

² Джерело: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print1398880221682135

³ Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. — Первое издание. — СПб.: Норинт, 1998 (обновленная редакция: 2014 год).

⁴ Словник української мови (Академічний тлумачний словник, 1970–1980): в 11 т. — Т. 3. — 1972. — С. 67.

значеннями українське *загальний* є зовсім непридатним для того, щоб передати сутність документа чи його характер найточніше до того, як він позначений англійським або французьким термінами. Єдиний виняток у цьому ряду — 5-те його значення, бо дійсно-таки ООНівська Декларація 1948 р. — це документ, що вмістив «лише головне, суттєве, без подробиць» у царині новопосталого тоді інституту людських прав; це документ, що «стосується основ» у цій ділянці та «охоплює всі сторони» її; це документ, що «становить суть, основу» царини людських прав. І, на перший погляд, за цим, 5-м, своїм значенням Декларації випадало би бути *загальною*. Якби не потужне «але!». Воно обумовлене 2-м, 3-м, 4-м та особливо 6-м і 7-м значеннями слова *загальний*. Адже аж ніяк не можна погодитись із тим, що ООНівський документ «не має спеціального, фахового ухилу, спеціального призначення» чи що його «позбавлено конкретності», або ж наділено «абстрактністю» (у відповідних лекціях таким аспектам буде приділено особливу увагу).

Під цим кутом зору українське *загальна* жодним чином не може бути придатним для відтворення того значення в назві Декларації, що несуть у собі англійське *universal* та французьке *universelle*. Навіть російське *всеобщая* заслуговує на визнання його таким, що є дуже наближеним (але не повним, до того ж не ідеальним) до англійського чи французького понять. Адже той аспект, за яким документ справді є *относящимся ко всем, охватывающим всех* чи *одинаковым для всех*, стосується лише *суб'єктів*, на яких він поширюється, тобто *кожної людини*. А це всього-на-всього *одна* з усієї множинності (щонайменше десять) ознак, що обумовлюють *універсальний* характер Декларації. Тут *універсалізм* документа максимально звужено, що не дозволяє охопити ті множинні його аспекти, зміст яких легко передається багатьма синонімами російського слова *всеобщий* (а їх щонайменше понад два десятки), де достатньо прийнятними є: *всесвітний, вселенский, божий* (разг.), *глобальный, мировой, универсальный*. Отже, не слово *всеобщий*, а саме цей ряд синонімів є тим, що найбільше (хоча й різною мірою) відповідає англійському *universal* чи французькому *universelle*. У цьому синонімічному ряду є ті номени, котрі відповідають філософському задумові та юридичному змістові, що їх було первісно закладено у формулах Декларації, з яких випливає *трансцендентний моральний характер* проголошених Декларацією прав.

Так-от, із цієї точки зору, українське *загальний* (у контексті назви Декларації ООН 1948 р.) не відповідає ні російському *всеобщий*, ні англійському *universal*, ні французькому *universelle*. Тому завдання стоїть таке: відшукати той український відповідник (для назви Декларації), за допомогою якого можна було б якщо не цілком, то принаймні щонайбільше передати *трансцендентний моральний характер* проголошених нею прав. Для цієї мети тією чи іншою мірою є підходящими три слова синонімічного ряду: *універсальний, світовий, усесвітний*. Але, як виявляється (за цитованим уже Словником української мови), слово *універсальний* (із значеннями: 1. *Який охоплює все або багату чого у якійсь ділянці, галузі життя; всеосяжний*. 2. *Який має різноманітні знання, навички і т. ін.; різнобічний*)¹ є найменш придатним у цьому аспекті. Слово *світовий*, якщо застосовувати його як похідне від слова *світ* (за його другим значенням: 1. *Сукупність усіх форм матерії як єдине ціле; всесвіт*. 2. *Окрема частина всесвіту*. 3. *Земна куля. Земля з усім, що на ній є. // Усе живе; все навколишнє; все, що оточує людину. // Оточення = суспільство, люди*. 4. *Людське суспільство, об'єднане певними соціальними, культурно-історичними та етнографічними ознаками. // Лад, устрій, спосіб життя*. 5. *Певна галузь, сфера явищ природи. // Сукупність яких-небудь явищ, предметів, що оточують людину. // Певне коло явищ психічного життя (почуттів, переживань, уявлень і т. ін.)*. 6. *Певна галузь, сфера діяльності людей*. 7. *Обмежене коло людей, що складає вищий прошарок привілейованих класів буржуазно-дворянського суспільства*)², має декілька значень. Але три з них є такими, що дуже наближають нас до поставленого завдання: 1. *Стос. до світу (від слова світ у його першому значенні)*. 2. *Який стосується земної кулі; який охоплює всю земну кулю, все людство; всесвітний*. 3. *Власт. усім; людський*³.

¹ Словник української мови (Академічний тлумачний словник, 1970–1980): в 11 т. — Т. 10. — 1979. — С. 450.

² Там само. — Т. 9. — 1978. — С. 84.

³ Там само. — С. 95.

У такий спосіб виходимо саме на той український відповідник англійського *universal* чи французького *universelle*, котрий якнайповніше відтворює сутність та призначення ООНівського документа: ним є слово **всесвітній (усесвітній)**, яке в усіх аспектах своїх трьох значень (1. *Стос. до всесвіту, до законів його будови.* 2. *Який має відношення до всієї земної кулі.* // *Який охоплює весь світ, усе людство.* // *Який стосується всіх країн світу.* // *Який охоплює факти, досягнення науки й культури всіх країн світу.* 3. *Відомий усім, усьому світові.* // *Надзвичайно поширений; широко розголошений*)¹ передає всі відомі прояви універсальності людських прав та відкриває шлях до їх пізнання — на основі законів будови всесвіту, існування людства; як явища, що охоплює весь світ та поширюється на все людство; як те, що поширюється на кожну людину вже через те, що притаманне їй за природою, тощо. І найважливіше те, що лише цей український відповідник виконує свою головну місію — щонайвлучніше передає *трансцендентний моральний характер* проголошених Декларацією прав. Про це йтиметься окремо в одній із лекцій.

Тому замість невдалого, але усталеного, слова *загальна* в офіційній назві Декларації на сторінках цієї книжки застосовуватиметься обране (як відповідник англійського *universal* чи французького *universelle*) слово *всесвітня*, внаслідок чого документ тут називатиметься: *Всесвітня Декларація людських прав ООН 1948 р.*

Щодо поняття “bill of rights”

Немає жодного сумніву щодо того, що вживане в сучасній українській мові поняття «білль про права» зайшло до неї також із російської. Показовим щодо цього може бути переклад російською мовою класичної праці основоположника доктрини *правовладдя*, професора Оксфордського університету Алберта Вен Дайсі (*Albert Venn Dicey*), виданої 1885 року в Лондоні як *Introduction to the Study of the Law of the Constitution* («Вступ до вивчення конституційного права») та 1907 року в Москві в перекладі російською за назвою «Основы государственного права Англии». Як видно із самої російської назви праці, у ній відтворено суто позитивістську традицію російської науки, за якою *конституція* вважається явищем *государственного права*, тобто тією річчю, яку творить *держава* задля підпорядкування собі особи. Зрозуміло, що таке сприйняття конституції є цілком протилежним до Західної традиції права, за якою *конституція* є витвором самого народу (а в англійській традиції — суддів), призначенням якого є упокорення держави (обмеження її свавільної влади) з метою утвердження свободи людини. У цьому полягає фундаментальна відмінність російської правничої культури (безвідносно, якого періоду — царсько-імперського, радянсько-комуністичного чи пострадянсько-путінського) від Західної. Така відмінність позначилась на численних спотвореннях Дайсієвої ідеї *правовладдя*, спричинених хибним (базованим на позитивістській традиції права) перекладом його праці з англійської російською. Десятки прикладів таких недоліків я наводив у своїй монографії, присвяченій окремо темі *правовладдя*².

У цій же численній низці недоліків — і переклад англійського поняття “*Bill of rights*”, яке російською подано як «Билль о правах»³. Ним же послуговуються і сучасні російські автори. А українською його застосовують, відповідно, як *білль про права*. Утім, англійське *bill* є доволі багатоваріантним за значенням: (1) законопроект, білль; (2) програма (*концерту та ін.*); афіша, плакат, реклама, рекламний листок; (3) рахунок (*за послуги, за крам і т. д.*); (4) список, інвентар; документ; посвідчення, свідоцтво; довідка; (5) вексель, тратта; (6) *юр. позов*; (7) *амер.* банкнота⁴. В усьому ряду значень англійського слова *bill* нас цікавитимуть, звісно, лише ті, що однозначно вказують на правничу сферу його застосування. Такими є значення (1) та (6). Але в значенні (6) воно відразу ж відпадає, бо зрозуміло, що йдеться не про позов до суду, а про документ щодо сукупності прав. Тоді, на перший погляд, нічого іншого не залишається, як засто-

¹ Словник української мови (Академічний тлумачний словник, 1970–1980): в 11 т. — Т. 1. — 1970. — С. 765.

² *Головатий С.* Верховенство права: монографія: у 3 кн. — К.: Фенікс, 2006. — Книга 1. Верховенство права: від ідеї — до доктрини. — С. 617–619.

³ *Дайси А. В.* Основы государственного права Англии / перевод, дополненный по 6-му английскому изданию, О. В. Полторацкой; под ред. проф. П. Г. Виноградова. — Издание второе. — М.: Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1907. — С. 252.

⁴ Англо-український словник / склали М. Л. Подвезько, М. І. Балла. — К.: Радянська школа, 1974. — С. 72.

совувати лише його значення (1). І в цьому є рація, бо насправду в правничій культурі англомовного світу *будь-який проект* парламентського акта (законопроект) з *будь-якого питання*, доки його не ухвалив парламент і він не набрав чинності відповідно до юридичних процедур, позначається як *bill* (відповідно: *билль* – рос.; *білль* – укр.), наприклад: *білль про освіту*; *білль про судоустрій*; *білль про адвокатуру*; *білль про права* тощо. Щойно такий документ зі статусу проекту переходить у стан правосильного юридичного акта, слово *bill* у значенні (1) вже не може до нього застосовуватись. Але неможливість застосування слова *bill* у його придатних для правничої сфери значеннях (1) і (6) не означає, що в низці всіх його значень немає такого, яке б мало цілком застосовний характер для відтворення українською власне того змісту, що міститься в англійському понятті “*bill of rights*”.

Закладений у ньому смисл має власну історію і пояснюється дуже просто. Історично це поняття виникло в рамках англо-американської правничої культури. Спочатку в Англії таку назву (“*Bill of Rights*”) дістав *акт, що його ухвалив парламент 1689 року*. Його формули мали фундаментальний характер: монархові заборонялось тимчасово зупиняти дію законів без згоди парламенту чи застосовувати армію в мирний час; забезпечувались свобода слова в парламенті та право на петицію до Корони; запроваджувались елементи незалежності присяжних та частота засідань парламенту. Дещо згодом у США така ж сама назва (“*Bill of Rights*”) усталилась за першими десятима поправками до Конституції США¹. Вони *набрали чинності* наприкінці 1791 р. Це – їхня *колективна* назва. На їхній зміст істотний вплив мав англійський *Bill of Rights 1689 р.* Тому структурно, подібно до англійського білля, тут так само йшлося про гарантування особистих свобод та обмеження влади президента стосовно судової влади.

Отже, як випливає з англо-американської практики, назва “*bill of rights*” застосовується до нормативних актів, яким властиві дві головні характеристики, котрі чітко вказують на хибність позначення їх українською мовою як «*білль про права*». По-перше: це акти, які вже *набрали чинності*, чим вони відрізняються від документів, що мають статус лише проекту акта (законопроекту). Втрата ними характеру законопроекту не дозволяє позначати їх українською мовою як «*білль*» із застосуванням прийменника *про*, коли саме прийменник *про* вказує на предмет регулювання майбутнього акта права. По-друге: за цією категорією документів усталилася *колективна* назва стосовно того, що в них міститься – перелік задекларованих *прав*. А це є саме тим, що українською мовою передбачено за значенням (4) англійського слова *bill*: документ, що містить *список, інвентар*. З огляду на те, що в такому документі міститься саме список (перелік, добірка) прав особи, то логічно його українською позначати як *білль прав* – без прийменника *про*. Тому в цій книжці вживатиметься саме це двослівне найменування і щодо міжнародних документів, які містять відповідну добірку прав (*Міжнародний білль прав*), і щодо національних актів (конституцій), де наведено відповідні переліки прав (*національний білль прав*).

Щодо понять “*fundamental rights*” або “*fundamental freedoms*”

Ще під час свого третього перебування на посаді міністра юстиції України (2005–2006 рр.) я ініціював підготовку нового офіційного перекладу українською мовою тексту Європейської Конвенції з людських прав, звернувши увагу на те, що тодішній її офіційний переклад («*Офіційний вісник України*», № 13 від 16 квітня 1998 р.) містив одну з кричущих помилок, яка грубо викривлювала її зміст. І тоді я наголосив, що йшлося не лише про мовне удосконалення, а про відтворення самої ідеології цього засадничого міжнародного документа. Через це 2006 року довелося змінити навіть його назву, а саме – того складника назви, яким є поняття *fundamental freedoms* (англ.) та *libertés fondamentales* (фр.)².

¹ The New International Webster's Dictionary of the English Language. 1995 Edition (Trident Press International). – P. 96.

² Головатий С. Новий офіційний переклад Конвенції: від техніки – до методології // Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: застосування в Україні. – Офіційне видання. – К.: Міністерство юстиції України, 2006. – С. 4.

Відтоді на заміну хибного українського *основні* («права» чи «свободи») було запроваджено — *основоположні*. Саме останнє дозволило передати українською власне природу прав (і свобод). Слово *основоположний* чітко вказує на ту річ, яка *створює основу* чому-небудь іншому, і як річ *основотвірна* — закладає підвалини, фундамент чогось. Слово ж *основний* не може застосовуватись до людських прав (свобод), бо вихолощує їхню природу та призначення. Адже, як подає академічний тлумачний словник української мови, *основний* — це, зокрема: *найважливіший, головний // провідний, визначальний // який становить найважливішу частину чого-небудь // кількісно найбільший; переважний*¹. Жодне з наведених значень не відповідає сутності людських прав і свобод. Та, попри це, українські вчені й досі пишуть про «основні свободи» в науково-практичних коментарях до Конституції України² або в підручниках для студентів — майбутніх юристів³. Немає жодного сумніву в тому, що й тут дається взнаки хибність здійснених ще за радянських часів перекладів ООНівських або європейських міжнародних документів російською мовою, про що добре свідчить і не змінений досі офіційний переклад Європейської Конвенції 1950 р. російською, який містить поняття «основные права»⁴.

На жаль, таке стосується не лише англо- чи франкомовних юридичних текстів, а й німецькомовних. До прикладу: офіційна назва німецького основоположного акта 1949 року — *Grundgesetz*, що російською тоді було перекладено відповідно до запровадженого особисто Сталіним терміносполучення «основний закон», тоді як такий акт за своєю природою і за своїм призначенням має характер не «основного», а *основоположного* (або *засадничого*) закону.

Він саме як *основоположний* має *основотвірний* чи *засадничий* характер, що цілком відповідає його природі та сутності, позначеним латинською як *lex fundamentalis*. Тому в цій книжці німецький *lex fundamentalis* позначатиметься як *Засадничий Закон 1949 р.* А стосовно *прав* або *свобод* цього разу я віддаватиму перевагу питому українському *засадничий*, навіть попри те, що свого часу саме я ініціював та домігся запровадження терміна *основоположні* стосовно *свобод* як офіційного.

Щодо поняття “the rule of law”

Парадоксально, але факт: донині на офіційному сайті Верховної Ради України розміщено переклад Усесвітньої Декларації людських прав 1948 р., здійснений російською та українською мовами ще в час її ухвалення. Промовистим доказом того, що це саме тогочасний переклад, виступають відповідники англomовного вислову “the rule of law” у третьому абзаці преамбули: російською — «*власть закона*», українською — «*сила закону*»; французькою тоді переклали як “*régime de droit*”, що дослівно — «режим права». Жоден із трьох відповідників — неадекватний. Найгірший із них — український. Перевага французького в тім, що він містить слово *droit* («право»), а не *loi* («закон»). Перевага російського — лише в тім, що там є слово «*власть*». Жодне із двох слів українського відповідника не містить англійський вислів “the rule of law”.

Станом на сьогодні термінологічні відповідники англійського *rule of law* у французькій, українській та російській мовах зазнали трансформації.

Хронологічно першою була зміна у французькій мові: не минуло й півроку по ухваленні ООНівської Декларації, як у Статуті Ради Європи (5 травня 1949 р.) відповідником англійського “the rule of law” у тексті, укладеному французькою як другою офіційною мовою Організації, стало “*prééminence du droit*”. Словесно — це те саме, що й *rule of law*. Роком пізніше французьке *prééminence du droit* як офіційний відповідник англійського *rule of law* здобуває своє унормування в Європейській Конвенції з людських прав

¹ Словник української мови (Академічний тлумачний словник, 1970–1980): в 11 т. — Т. 5. — 1974. — С. 777.

² *Див.*, зокрема: Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. — 2-ге вид., переробл. і допов. — Харків: Право, 2012 — С. 158 (Коментар до статті 21; автори: Максимов С. І., Рабінович П. М.).

³ *Див.*, зокрема: Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. — Харків: Право, 2014. — С. 301 (Розділ 27: Права людини; співавтори: Христова Г. О., Петришин О. В.).

⁴ Конвенція о защите прав человека и основных свобод (Рим, 4 ноября 1950 г.). Джерело: <http://www.ecxhr.ru/documents/doc/2440800/2440800-001.htm>

1950 р. Одне й друге дослівно: «панування права / верховенство права». Але в російській та українській версіях офіційного перекладу тексту Конвенції відтоді синхронно запроваджується відповідно: «верховенство закону» (рос.) та «верховенство закону» (укр.). Відмінність між поняттями, що їх зафіксовано в європейських документах, укладених двома офіційними рівно автентичними мовами (англійською і французькою), та в текстах, перекладених російською та українською мовами, є істотною: в обох текстах оригіналу вживається слово «право», замість якого в обох текстах перекладу — слово «закон».

Не випадом пояснювати будь-кому зі сфери права (навіть студентів) різочу відмінність між поняттями «право» і «закон». Але варто зазначити: тодішній офіційний режим Москви, очолюваний Сталіним, свідомо пішов на таку заміну понять. Іншого й не могло статися, бо власне *ідея верховенства закону* належить тодішньому директору московського Інституту держави і права (й одночасно генеральному прокуророві СРСР) Андрію Януаровичу Вишинському, в особі якого поєднувалися дві іпостасі — теоретика і практика. Як теоретик — у ранзі «академіка», він був автором і послідовним провідником *соціалістическої теорії права*, забезпечуючи псевдонаукове юридичне прикриття масових репресій. Як практик — виступав головним інквізитором періоду масових репресій і сталінського терору, за що й дістав ганебний титул «сталінського прокурора». Навіть у сучасній російській правничій літературі його так названо¹.

З іменем Вишинського (на превеликий жаль, випускника Київського університету) нерозривно пов'язана історія всієї «радянської юридичної науки». Адже це він особисто брав активну участь в опрацюванні та впровадженні в життя єдиного загальнообов'язкового («єдино вірного») марксистсько-ленінського і водночас сталінсько-більшовицького спрямування («генеральної лінії») в царині «радянської юридичної науки», покликаної відповідати духові й потребам довготривалої репресивної політики і практики радянського комуністичного тоталітаризму. Висунута Вишинським ідея *верховенства закону* була покладена в основу ним же витвореної та проголошеної Сталіним 1937 року (рік початку масових репресій) доктрини *советского права*, побудованої на *принципах соціалістическої законности*. У рамках цієї доктрини сам Вишинський обґрунтував і призначення *закону*. Він твердив, що «радянські закони служили і служать зняряддям знищення ворогів народу»².

Уже по Другій Світовій війні, у травні 1948 р., Вишинський, «творчо розвинувши» вчення класиків марксизму, стверджував: «Закон є форма, в якій виражається воля панівного класу. *Право* — це не один закон, а *вся сума* чи *вся сукупність законів*»³.

Тож чи треба пояснювати, чому в грудневому 1948 року тексті ООНівського документа стосовно людських прав англійському *the rule of law* режим Сталіна придумав офіційний російський відповідник *власть закона*? Безсумнівно, це запитання є суто риторичним. Але водночас — що набагато важливіше — чим можна пояснити те, що й досі на офіційному сайті Верховної Ради України виставлено цей же документ, де українською подано ще навіть гірший, ніж російський, відповідник — *сила закону*? Це ж, власне, ще з тогочасної «опери» Вишинського про *закон* як «зняряддя знищення ворогів народу», за допомогою якого в період сталінських репресій, починаючи від 1937 р., було направду *знищено* мільйони й мільйони безвинних українців (і не тільки їх)!!!

Зрозуміло, що придуманий сталінським режимом цей відповідник (*власть закона* / *сила закону*) виконував не так роль юридичного поняття, як головню — *ідеологеми*.

Глибоко усвідомлюючи не тільки несумісність сталінської ідеології та практики з ідеологією ООНівського документа, а й згубні наслідки цієї конкретної ідеологеми, вже на початку своєї політичної діяльності (у статусі народного депутата України) я спрямував усі свої зусилля на її вилучення з текстів офіційних україномовних документів та запровадження натомість у вітчизняному офіційному вжитку такого україн-

¹ История политических и правовых учений: учеб. для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. — Изд. 3-е, стереотип. — М.: НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА•М), 2001. — С. 653.

² Вишинский А. Я. К положению на фронте правовой теории. — М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1937. — С. 3.

³ Вишинский А. Я. О некоторых вопросах теории государства и права: Сокращенная стенограмма речи на Совещании юристов по обсуждению макетов учебников по теории государства и права 18 мая 1948. — С. 421 (*курсив мій*. — С. Г.).

ського відповідника, який би, якщо не цілковито, то принаймні щонайбільше, відтворював сутність англомовного *the rule of law*.

Першим кроком на цьому шляху стало запроваджене моїми зусиллями в текст Конституційного Договору між Президентом України і Верховною Радою України (8 червня 1995 р.) словосполучення «верховенство Права» — стаття 1 Договору містила таку формулу: «В Україні діє принцип верховенства Права»¹.

Невдовзі для мене стало очевидним: така формула є невдалою. Навіть попри те, що за обома словами вона була відмінною від ідеологеми *власть закона / сила закону*, все одно нова двослівна формула не дозволяла її сприймати як поняття. Адже подання другого слова («право») з великої літери вказувало на те, що обидва слова розглядаються як окремішні поняття. Через це таку формулу не можна було визнавати повноцінним відповідником англійського *the rule of law*.

Наступним кроком у наближенні україномовної категорії до англійського *the rule of law* стала зміна в написанні слова «право» — шляхом відмови від подання його з великої літери. Це відбулось так само за моєю ініціативою, коли я, перебуваючи від вересня 1995 р. на посаді міністра юстиції, наполіг на здійсненні нового офіційного перекладу Статуту Ради Європи українською саме через те, що виконаний ще за радянських часів (1949 р.) переклад і цього документа містив скальковане з російської словосполучення «верховенство закону». До ратифікованого 31 жовтня 1995 р. Верховною Радою України Статуту РЄ було додано нову редакцію його українського перекладу, де вислів «*верховенство закону*» було замінено на «*верховенство права*»². Надалі (майже через рік) у мною ж витвореній версії *верховенство права* як відповідник англійського *the rule of law* було за моїм наполяганням закріплено в Конституції України 1996 р. у рамках формули частини першої статті 8: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права».

Тоді мені особисто видавалось, що зніми зі слова «право» велику літеру — і цього буде достатньо, аби українське *верховенство права* сприймалось точнісінько відповідно до англійського *the rule of law*: як двослівне *нерозкладне* поняття, а не як вислів, складений із двох слів.

Утім, як у подальшому показала практика, вийшло не на краще. Навіть зовсім навпаки. Як тільки вітчизняні науковці вдалися до коментування змісту частини першої статті 8 Конституції, вони обрали найпростіший шлях — пішли вже второваною за радянських часів стежкою юридичного позитивізму, висловлюючи різноманітні міркування, які мали спільний знаменник: до розуміння *верховенства права* слід підходити крізь призму розуміння «права» як сукупності юридичних норм. Дехто взагалі казав, що *принцип верховенства права* — це, мовляв, те саме, що й *принцип верховенства закону*³. Інші ж (а таких виявилась більшість) твердили, що зміст *верховенства права* залежить від того, яке явище охоплено поняттям «право»⁴. Дійшло до того, що за десять років по ухваленні Конституції України тенденція пояснювати *верховенство права* шляхом його, так би мовити, розчленування на два окремішні поняття — «верховенство» і «право» — лише посилилась. Один із послідовних прихильників такого підходу невідступно наполягав на «поелементному» аналізові сутності *верховенства права*. Таким аналізом, за задумом автора, «треба встановити, по-перше, яке явище відображається поняттям “право”, і, по-друге, у чому полягає верховенство цього явища». Завдяки цьому підходу, як пояснював автор, з’ясування сутності *верховенства права* відбувається шляхом «вичленування» саме того феномена, якому має бути надано «панування» у суспільстві

¹ Конституційний договір від 08.06.1995 № 1к/95-ВР // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. — 1995. — № 18. — С. 133.

² *Статут Ради Європи* (ратифікований 31.10.1995; набрав чинності 09.11.1995). Закон № 398/95-ВР від 31.10.1995.

³ *Погорілко В.* Коментар до статті 8 // Коментар до Конституції України. — К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. — С. 40.

⁴ *Див.*, приміром: *Рабінович П.* Конституційний принцип верховенства права // *Юрид. вестник*. — 1997. — № 3. — С. 66; *Заєць А. П.* Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. — К.: Парлам. вид-во, 1999. — С. 132; *Орзих М.* Верховенство права — принцип практической деятельности государства и общества // *Юрид. вестник*. — 1997. — № 3. — С. 69; *Семчик В.* Юридична сила закону // *Вісник Акад. прав. наук України*. — 1998. — № 4 (15). — С. 18.

й державі»¹. І ще було би півбіди, якби така точка зору не полишала простору наукової думки, становлячи лише авторську позицію одного із представників академічного середовища. Утім, саме такій позиції було надано рівень офіційної доктрини у зв'язку з тим, що Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень чітко висловився: «верховенство права» слід розуміти як «панування права в суспільстві», коли без з'ясування сутності того, що охоплюється власне поняттям «право», неможливо вийти на з'ясування сутності вже буцімто похідного від нього явища — *верховенства права*².

У такий спосіб Конституційний Суд України як вітчизняний орган офіційного тлумачення українського засадничого закону з легкої руки одного з вітчизняних науковців повернув нас у лоно юридичного позитивізму радянської доби, закріпивши «офіційний еталон інтерпретації принципу верховенства права»³, заснований на методології «поелементного» аналізу словосполучення «верховенство права». Виявилось, що і Конституційний Суд не спромігся побачити в цьому словосполученні *нерозкладне* поняття, яке б відповідало сутності англійського *the rule of law*, а побачив усього-на-всього в ньому вислів, *складений* із двох слів. Тим самим було спотворено значення англійського *the rule of law* та унеможливлено його правдиве розуміння.

За цих обставин мені не лишалося нічого іншого, як вдатися до розлогого спростування такого підходу шляхом пояснення його помилковості на сторінках третьої книги своєї монографії «Верховенство права» (2006 р.) та запропонувати українському науковому загалу врешті-решт визнати: триматися цієї хибної та неприйнятної методології для пізнання сутності *верховенства права* й надалі — означало б неминуче і стало рухатися до глухого кута⁴.

Усвідомивши, що запроваджене такими нелегкими зусиллями (та ще й за моєї особистої участі) україномовне словосполучення «верховенство права» як відповідник англійського *the rule of law* виявилось не настільки вдалим і продуктивним, як очікувалось (бо при його запровадженні не думалось, що саме двослівний його склад передовсім штовхатиме науковця радше на «поелементний» аналіз змісту кожного із двох слів, аніж на пошук його сутності як *нерозкладного* поняття), вже тоді я запропонував перейти на україномовний однослівний відповідник, побачивши в ньому ті переваги, які цілком дозволяють долати недоліки двослівного терміна.

Моя пропозиція: таким україномовним однослівним відповідником англійського *the rule of law* може бути — **ПРАВОВЛАДДЯ**. Такий однослівний термін одразу ж усуває спокусу «поелементного» аналізу, що виникає в разі будь-якого двослівного вислову. Такий однослівний термін органічно вписується в українську правничу терміносистему: його побудовано відповідно до наявної в сучасній українській мові словотвірної моделі (пор. також: *народовладдя*, *двовладдя*, *безвладдя* тощо). І що найважливіше: такий однослівний український термін дає змогу зберегти два змістовних складники його англійського прототипу, де *rule* — «влада», *law* — «право». Навіть більше: саме такий однослівний український термін є щонайбільше наближеним до сприйняття посутнього змісту тих аналогічних англійському *the rule of law* явищ, котрі відомі французькою як *prééminence du droit* та німецькою як *Vorherrschaft des Rechts*. Адже, як тоді я доводив, усім цим термінам — англійському, французькому та німецькому — властива спільна серцевина: *правовладдя* виступає як категоричне й однозначне заперечення будь-якого прояву свавільного й егоїстичного *людиновладдя*⁵.

Просуваючи ідею українського однослівного терміна *правовладдя* як відповідника англійського *the rule of law*, я неодноразово повертався до цієї проблеми в низці своїх

¹ Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду та Конституційного Суду України // *Вісник Конституційного Суду України*. — 2006. — № 1. — С. 38.

² *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання)* № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року. — Справа № 1-33/2004.

³ Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду та Конституційного Суду України // *Вісник Конституційного Суду України*. — 2006. — № 1. — С. 42.

⁴ Головатий С. Верховенство права: монографія: у 3 кн. — К.: Фенікс, 2006. — Книга 3. Верховенство права: український досвід. — С. 1395–1397, 1657–1663.

⁵ Там само. — С. 1663–1665.

подальших публікацій¹. Проте, видається, що не десять, а вже двадцять років по ухваленні Конституції України виявились недостатніми, аби вітчизняний науковий загал спромігся приступитися до правдивого розуміння *верховенства права*, відмежованого від його позитивістського сприйняття. Переконалим свідченням цього є одна з найновіших публікацій, у якій автор безпідставно стверджує, що «саме по собі декларування в Конституції принципу верховенства права залишає відкритим питання: верховенство якого саме права покладається в основу правопорядку...?». Окрім того, автором бачиться, що буцімто за Конституцією США «верховенствує» якесь одне право, а за Конституцією України — зовсім інше право².

Направду ж, постановка питання: «верховенство якого саме права покладається в основу правопорядку?», позбавлена здорового глузду. Вона свідчить лише про одне: автор так і не виборсався з тенет радянського правознавства, щоб увійти у світ розуміння конституціоналізму за Західною традицією. Поняття *the rule of law* не має національного конституційного забарвлення. Воно — що в англійському конституційному праві, що в американському, що в українському — однаково є тим, що містить в собі сутність *правовладдя*.

З огляду на такий непривабливий стан сучасної української наукової думки у сфері конституційного права та з метою призвичаювання українського студента-правника до азбучної істини стосовно сутності явища, позначеного англійською як *the rule of law*, у цій книжці (як його український відповідник) вживатиметься слово-новотвір: *правовладдя*.

* * *

І наостанок у лексичній площині — ще одна заувага. Вона не стосується перекладу англійських слів українською. Але є істотною. Пов'язана з тим, що я в цій книжці широко вживатиму поки що не існуючі (як нормативні в сучасному українському письмі) слова *природний*, *природне*, *природнього* тощо — замість відповідно: «природний», «природне», «природного» і т. ін. Усвідомлюю, що це крок ризикований і що його може не сприйняти навіть мовознавча спільнота. Утім, спробую пояснити, чому я відважився на нього.

Річ у тім, що за сучасним словником української мови слово *природний* має такі значення: (1) Прикм. до *природа* // Створений природою, а не людиною // Який є в природі // Зумовлений, спричинений законами природи // Який здійснюється відповідно до законів природи. (2) Справжній, натуральний; протилежне *штучний* // Звичайний, не змінений чим-небудь. (3) Зумовлений звичайним ходом, розвитком подій; цілком нормальний, закономірний // Зумовлений суттю, природою чого-небудь. (4) Властивий, притаманний кому-небудь від природи, від народження. (5) Який від народження має нахил, здібності до чого-небудь. (6) Непідробний, невдаваний // Щирий, легкий, невимушений³.

Немає сумніву, що слово *природний* — і в значенні прикметника до слова *природа*, і в решті своїх значень — є цілком придатним для позначення тих явищ, з якими ми маємо справу в рамках теми людських прав, зокрема теми *не-людиною-твореного-права*. Але все-таки жадалося би, щоб і перше, і друге — з огляду на те, що їхнім джерелом є *LOGOS* (про це докладно йтиметься на сторінках книжки) — було за своїм лексичним

¹ Див.: Головатий С. Верховенство права, або ж Правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки // *Право України*. — 2010. — № 4. — С. 206–219, № 5. — С. 64–76; Головатий С. Тріада європейських цінностей — верховенство права, демократія, права людини — як основа українського конституційного ладу // *Право України*. — 2011. — № 5. — С. 159–174; Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія // *Право України*. — 2011. — № 10. — С. 154–167; Головатий С. Коментар до статті 8 // Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. — 2-ге вид., переробл. і допов. — Харків: Право, 2012. — С. 51–66.

² Костенко О. «Основне питання» Конституції: що має бути конституційовано в суспільстві як першоджерело правопорядку — свобода людини чи державна влада? // *Юридичний вісник України*. — 2015. — № 28 (1045). — 18–24 липня. (Олександр Костенко — доктор юридичних наук, професор, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.)

³ Словник української мови (Академічний тлумачний словник, 1970–1980): в 11 т. — Т. 8. — 1977. — С. 8.

позначенням відокремлено від того, що несе в собі слово *природний*, коли маються на увазі такі явища *природи*, як зокрема: (1) сукупність особливостей рослинного чи тваринного світу, кліматичних умов, рельєфу і т. ін.; рослинний світ навколишньої місцевості; місцевість за межами великих міст, поселень, де багато зелені, свіжого повітря і т. ін.; особливості навколишньої місцевості у певну пору року; (2) сукупність фізичних та психічних особливостей, з яких складається особистість людини і проявляється в її діях, поведінці; вдача, характер кого-небудь; характерні риси поведінки тварин, птахів, комах; (3) сукупність основних якостей, властивостей чого-небудь¹. Коли йдеться про «права людини» чи про *не-людиною-творене-право*, то це зовсім інше, аніж те, що позначається як *природне* у випадках: *природний* добір (виживання організмів, більш пристосованих до умов певного середовища, і загибель менш пристосованих); *природний* хист (надзвичайний природний дар, високий ступінь обдарованості; талант); *природний* горючий газ; *природний*, а не штучний, матеріал, який використовується як складова частина будівельних матеріалів, тощо.

От, власне, аби розмежувати *юридичне* (філософського походження) та все неюридичне, пов'язане з природою, як довкіллям, я вдався до написання *природній* замість «природний». Звідси: *природне право* — і як те, що *властиве, притаманне людині від природи, від народження* (людське право); і як Закон Природи — той «найвищий закон», який ще «був спільним для всіх віків», який «виник раніше, ніж будь-який писаний закон», тобто раніше, «ніж будь-яка держава взагалі була заснована» (Цицерон). Це той ЗАКОН, про який Цицерон писав ще й так: він «не був винайдений людиною і не є якоюсь постановою народів. Він щось правічне, що править усім світом завдяки мудрості своїх велінь та заборон» (про Закон Природи як *природне право* — в інтерпретації різних мислителів різних часів і народів — ітиметься доволі докладно на сторінках цієї книжки).

Подібне диференціювання прикметників, утворених на тій самій основі (*природ-*), спостерігаємо в іншій слов'янській мові — чеській, що має два відповідники українського слова *природний*: *přirodní* та *přirozený*. У чехів відповідником терміна *природне право* є вислів *přirozené právo* буквально — «природжене право».

В українській мові є прецеденти використання прикметників, що походять від тої самої основи, але відрізняються за належністю до твердої (на *-ий*) і м'якої (на *-ій*) груп і мають різне значення. Найпоказовішим прикладом є слова *дружний*² і *дружній*³, що належать до загальноновживаної лексики. У фаховій термінології потреба в диференціюванні подібних словесних позначень є значно більшою, оскільки дає змогу передавати нюанси значень, які не розрізняються широким загальним носієм мови, але мають принципове значення для професіоналів у відповідній галузі. Це міркування може слугувати лінгвістичним аргументом на користь запровадження у фаховий вжиток прикметника *природній* у складі юридичного терміна *природне право*, позаяк у цьому разі важливо зробити наголос на закладених природою, іманентних і, образно кажучи, *вроджених / вприроджених* особливостях означуваних прав.

На завершення міркувань з термінологічної тематики зауважу таке: у книжці великою мірою враховано те, що сучасна українська правнича мова надто рясніє словами і поняттями, значна кількість яких увійшла до неї ще в радянський період шляхом подвійного перекладу міжнародних документів — спочатку з англійської (чи французької) російською, а відтак уже з російської українською, наслідком чого стало не тільки засмічення української мови русизмами, а й почасті спотворення сутності того, що в документах було виражено мовою оригіналу.

Тому, аби допомогти українському студенту-правникові бодай почати звикати до понять, що усталені в міжнародному праві чи в національних юридичних системах тих країн, які вже привели їх до європейських стандартів, окремим додатком у книзі поміщено англо-український глосарій тих термінів і терміносполучень, які видаються найголовнішими для цієї ділянки права; складено його мною за текстами Європейської Конвенції з людських прав та юридичної практики (*case-law*) Страсбурзького Суду.

¹ Там само. — С. 7.

² «Який проходить одночасно, спільно, погоджено, злагоджено», наприклад, *дружний колектив* (Словник української мови: в 11 т. — Т. 2. — 1971. — С. 425).

³ «Який виражає прихильність, довір'я, дружелюбність», наприклад, *дружні взаємини* (там само).

Що ж до посилань на джерела праці, то я намагався звести їх у книжці до мінімуму. Переважно вони застосовуватимуться до офіційних документів та найголовніших джерел юридичної наукової чи офіційної доктрини. Винятком у цьому плані будуть посилання лише в передмові та післямові.

Загалом книга задумана як вступ до розуміння теми і викладена у формі лекцій. Тому вона написана так, аби був баланс між потребою в її доступності для прочитання та потребою в підкріпленні викладеного поглядами, висловленими іншими авторами, на яких є посилання.

Я виходив із того, що студентам першого чи другого року навчання юридичних факультетів немає змоги та й немає потреби читати ті джерела (праці науковців чи судові рішення), на які є посилання в книжці. Маю сподівання, що допитливий студент уже сам має йти далі та щось робити додатково, якщо воліє вивчити тему ґрунтовніше, аби набути знань на тому рівні, який би дозволив упевнено почуватися фахівцем-правником нарівні зі студентами, що вже залишили лаву авторитетного університету будь-якої з європейських країн.

Ця книжка істотно відрізняється від того, чим на сьогодні послуговуються українські студенти-правники як навчальним матеріалом.

<...>